

Соколёнок

4/2022

июль – август

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

8-нги толь – агълуню, сюювню ва амнликни гюню.

Аявлу яшлар!

Биринчи сентябр – янгы охув йыл башланагъан, сизин яшавугъуз-да инг де къуванчлы ва унутулмайгъан гюн. Шо гюн миллионлар булангъы яшлар яйлыкъ каникуллардан сонг янгыдан жыйыла, аявлу школасы, учителлери ва бир-бири булан ёлугъа. Шо уллу байрам гюнге айлана. Байрам болмаймы, бир-биревге айтмагъа кёп янгылыкълар буса, уьч айдан сонг бири бирин сагъынгъан яшлар ва учителлер къайтара ёлугъа буса!

Каникулланы вакътисинде сиз, яшлар, хыйлы оьсенсиз, яхшы ял алгъансыз, загъматда чыныкъгъансыз, экскурсиялагъа баргъансыз, кёп яхшы ишлени ортакъчылары болгъансыз. Оьзлеге янгы алты йыл битеген гиччипавлар буса бугюн яшавунда биринчи лей школаны посагъасына, билимлени дюньясына аякъ баса, агъалары ва уллу къызардашлары тутгъан ёл булан инамлы кюйде юрюмеге башлай. Оланы ойлары буса, бугюн школагъа гетгинче уьйдеги оьзлени оюнчакъларында, бишевлеринде кулайларында, баайларында, уьч-дёрт сагъатгъа сама олардан, айрылма суймей:

– Школагъа бармагъа
Геч боласан чы, гьей къыз!
– Мен гетсем школагъа,
Къурчагъым къала янгыз...

Адатланып къалгъангъа гёре, биринчи сентябрдеги биринчи дарс – паряхатлыкъны дарсы. Шо дарс дюньядагъы бары да уллуланы да, яшланы да аслу мурадына – паряхатлыкъны якълавгъа, давсузлукъгъа къаршы юрюлеген зор ишлеге багъышлана. Яшлар, паряхатлыкъны якълавда уллуланы йимик сизин де аслам пайыгъыз барны бир де унутмагъыз.

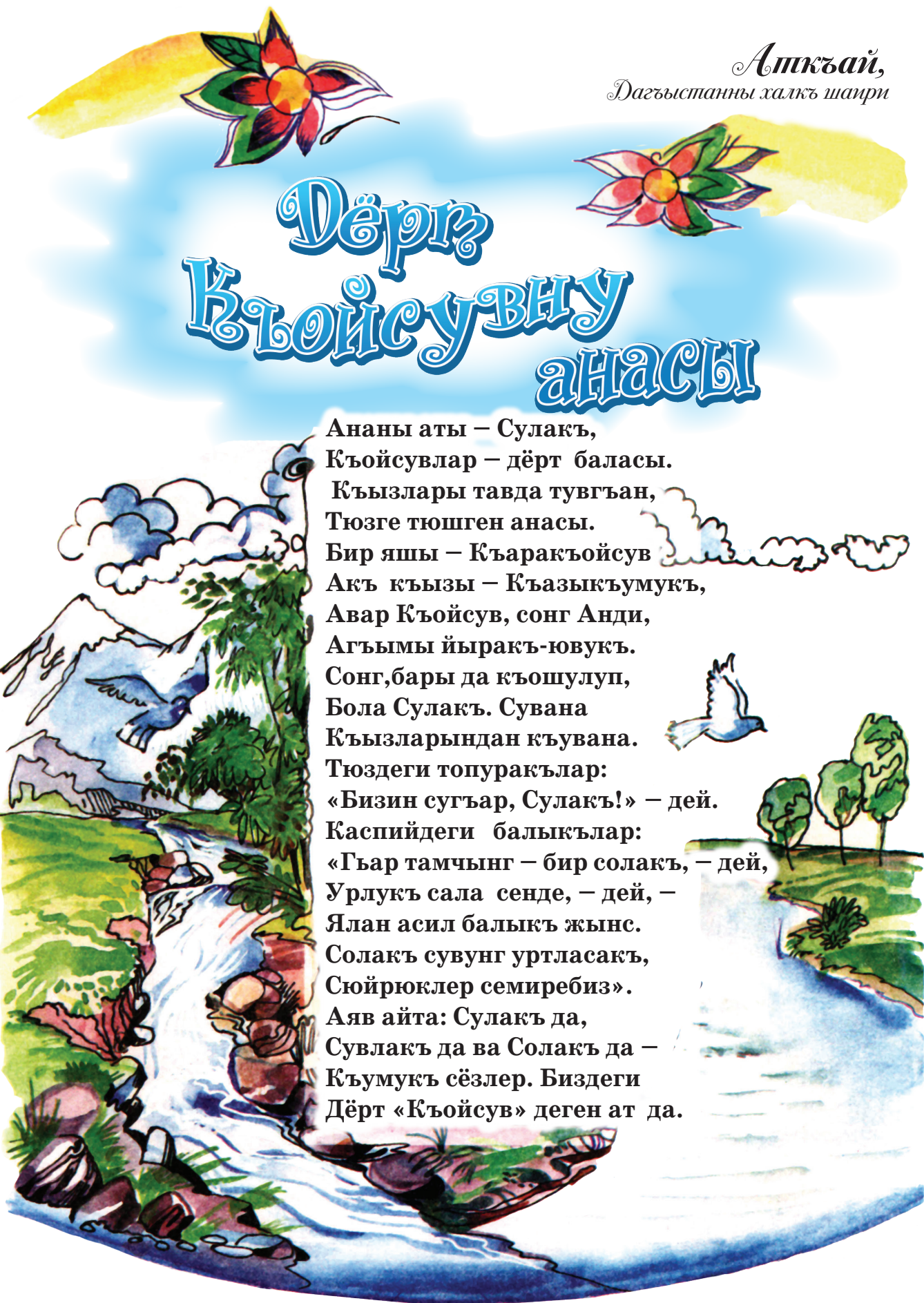
Уллу орус язывчу М. Горький: «Яшлар – яшавну чечеклери» – деп бек дурус айтгъан. Гертилей де, сиз бизин яшавубузну чечеги, гюлю ва уллу ге лежегиз экенни, сизин алдыгъызда уллу борчлар токътагъанны бир де унутмагъыз!

Аявлу яшлар! Сизин барыгъызны да янгы охув йылыгъыз булан къутлайбыз, охувугъузда уллу уьстюнлюклер, кёп-кёп шатлыкъ, насип ва савлукъ ёрайбыз!

*Апкъай,
Дагъыстанны халкъ шаири*

Дёрт Къойсувну анасы

Ананы аты – Сулакъ,
Къойсувлар – дёрт баласы.
Къызлары тавда тувгъан,
Тюзге тюшген анасы.
Бир яшы – Къаракъойсув
Акъ къызы – Къазыкъумукъ,
Авар Къойсув, сонг Анди,
Агъымы йыракъ-ювукъ.
Сонг, бары да къошулуп,
Бола Сулакъ. Сувана
Къызларындан къувана.
Тюздеги топуракълар:
«Бизин сугъар, Сулакъ!» – дей.
Каспийдеги балыкълар:
«Гъар тамчынг – бир солакъ, – дей,
Урлукъ сала сенде, – дей, –
Ялан асил балыкъ жынс.
Солакъ сувунг уртласакъ,
Сюйрюклер семиребиз».
Аяв айта: Сулакъ да,
Сувлакъ да ва Солакъ да –
Къумукъ сёзлер. Биздеги
Дёрт «Къойсув» деген ат да.

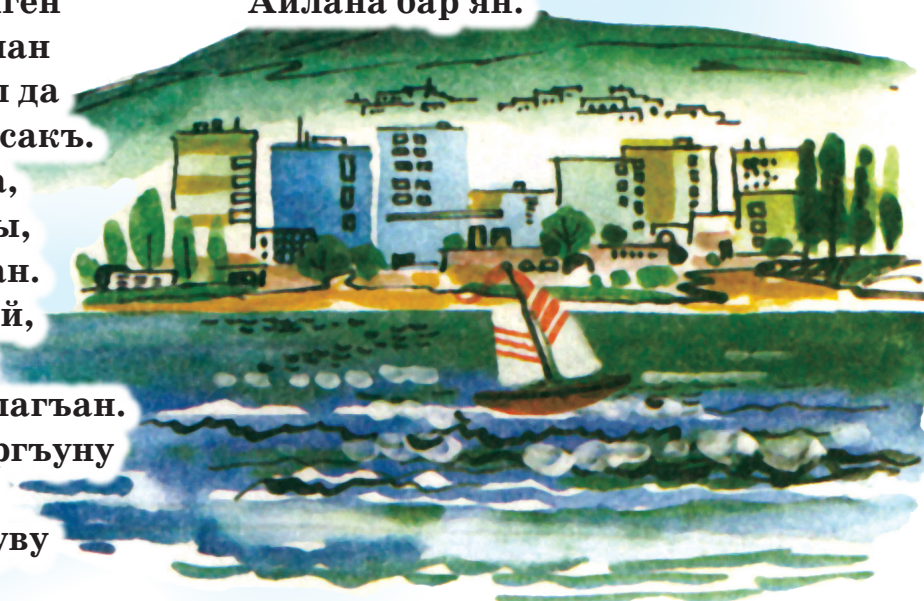
Таргъутав

ДОСЛУКЪНУ ТАВУ

Артында агъачлыкъ,
Алдында шагъар,
Юртларынг ярата,
Ярыкълы яшав,
Бары да тавлардан
Сен танывлусан,
Кёп затгъа шагъатсан,
Бизин Таргъутав.
Шавхаллар озлеге
Къаршы тургъанны,
Жазалап, устыюнгден
Тюпге атгъанлар.
Эл учун кютмеге
Намус тюшгенде,
Эл батырлар кютюп,
Оълюп ятгъанлар.
Досгъа дос болмагъа,
Душмангъа – душман
Бажаргъан бизин халкъ
Тарихге бакъсакъ.
Таргъугъа тебинген
Акъсакъ Темирлан
Дагъыдан-дагъы да
Болгъан дей акъсакъ.
Баракалла сагъа,
Таргъуну халкъы,
Тувгъан, яшагъан.
Орусхан, Орусбий,
Орус кюй булан
Дослукъну башлагъан.
Шондан сонг Таргъуну
Турна гёз йимик
Сюзюк булакъ суву

Татывлу акъгъан.
Волгадан денгизге,
Денгизден бизге
Гелеген гемеге
Маягъын якъгъан.
Таргъутав, батыр тав.
Икрамсыз Иран шагъ
Бизге чапгъанда,
Таргъулар, тартынмай
Давгъа да гетген.
Орусну гъакъыллы
Пётр пачасын
Аш булан, къаш булан
Къабул да этген.
Дослукъну таву,
Ташынгдан мюлк бола.
Сувунгдан дарман,
Сыртынга сав шагъар
Оърленме тура,
Халкъынга гёрюне
Айлана бар ян.

Хурт тюшген

алма

Бир гюн атасы булан
Бавгъа баргъанда Рашат,
Ерге тюшген алманы
Гёрюп болду гъайран шат.

– Терекдегилер яшыл,
Тек бу алма саргъайгъан.
Къара, абим, алма, – дей,
Ашамагъа ярайгъан.

– Ёкъ, сабур бол! Хурт тюшген
Алма о, чакъсыз бишген.
Ёкъ, ярамай ашама,
Тарыкъ ону ташлама! –

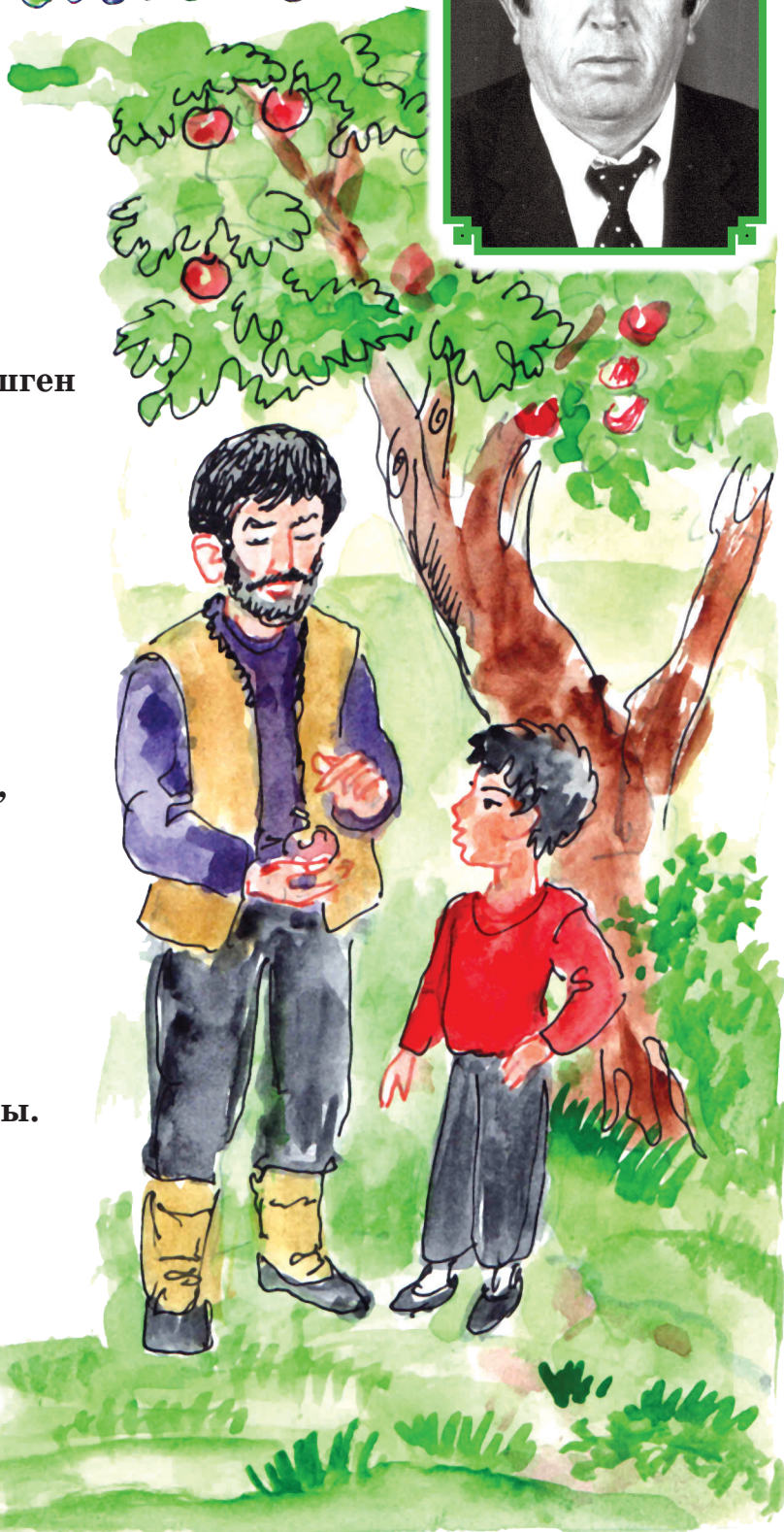
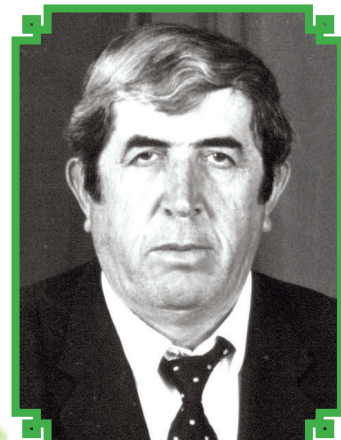
Деп, атасы алманы
Алды жабардан барып,
Рашатгъа булай деди.
Къап-ортасындан ярып:

– Гел, балам, мунда къара,
Ичи кёмюрдей къара.
Хуртлары да алмадан,
Гёресен, къачып бара.

Рашат, огъар тигилип,
Тергевлю къарап алды.
Алманы ичиндеги
Гъалгъа бек гъайран къалды.

Сонг атасы алманы
Чёп тёбеге ташлады,
Рашатгъа дарс гъисапда
Сёзюн шулай тошлады:

«Хуртлары» бар яшлар да
Шу алмадай тез бише.
Хуртлу алма терекден
Йимик абурдан тюше.

Яш Жвойчу

Эртенлер буршумукъдан
Сирив гетеген заман,
Янгы къойчу Жаппаргъа
Кёп бувара одаман:

– Бил, къулум, онгай тюше,
Хатир этмежек бёрю,
Болагъан бир гюн бола,
Бу ер бёрюню тёрю.

Жаппар да баш вакътилер,
Белсенип сирив багъа.
Шолай бек сакълыкъ булан
Бир нече айлар агъа.

«Шунча заман гёрмедим
Бир бёрю де», – деп Жаппар,

Одаманны сёзюне
Этмейген бола хапар.

Тергеп турагъан Бёрю,
Къарап ярлардан таба,
Ону хантавун гёрюп,
Гъавлап яшыртгъын чаба.

... Ойтандагъы бёлекни,
Алдына салып къува.
Бир чет къакъагъа гъайдап,
Гезиклеп тутуп бува.

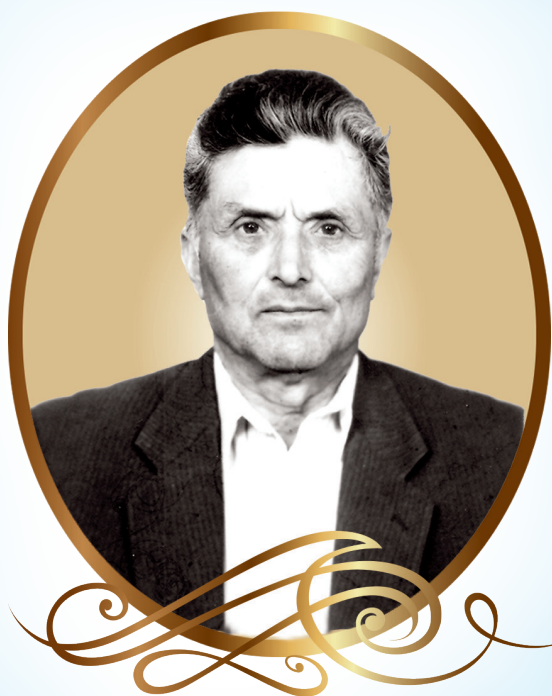
Жаппар йимик утдура,
Ким этсе сакълыкъны тас.
Уллу айтгъанны этмеген,
Бир заманда уллаймас.

ЖАН СЫЙДАН ТОЙМАС!

Белгилү язывчубуз Агьмат Цетархановну 95-йыллыгына!

Яшлар учун оьзюню яратывчулугьун багьышлагьан язывчуларыбыз кеп тьогюл дегенче, олар савнагьа кеп аз, гьатта, бир-эки булан битип кьала десем дурус болар. Бу биринчилей, экинчилей буса – яшлагьа багьышламай. Яшлар учун яза! Яшланы аламында яшай, оланы хасиятын кьылыгьын, гьасили калам, яш кимдир? Инг биринчи сорав! Она шо соравну биринчилей кьолуна кьалам алгьан мьогьлетде Агьмат Устарханов жаны, кьаны, инсанны нечесе тьорлю сезмелери – гьислери булан шакьытилге чома-чома, кьумукь халкьыны бырынгьылыгьындан бу гьонюне ерли миллет келпетин суратлай гелген. Яшлагьа язылгьан гьар хабарында ону сьезюне де, хатына да, суратлавларына да гьайран боласан! Яшавну, кьысматны, гьар игитни оьзюне хас келпетин

береген кьуй уллу пагьмулу язывчуланы сыдраларында ер бере!

Гьар гезик «Кьарчыгьа» журналгьа йиберип гелген хабарларындан биринчилей мен сюне эдим. Бир багьалы савгьатгьа-дай гьере эдим. Ругь байлыкь! Мени учун Агьмат оьз халкьыны оьзден эренидей, гьар сатырында халкьыны бай адабияты булан фольклорун, кьысматын, яшавун билегени оланы кьоллап бажарагьаны мени учун артсыз-алсыз тьоген-

мес дарслар кьуйде кьалды!

Озокьда муаллим де, уллу агьлюню атасы да, дос-кьардашны, авул хоншуну насигьатчысы – гьакьылтёбеси Агьмат Устарханов оьз яратывчулугьун янгыз яшлагьа тьогюл уллулагьа да тапшургьан! Ятгьан еринг ярыкь болсун!

Шейит-Ханум

Гишини Югени

Агьаларым кьайда бара буса да, Апайым: «Гишини югенинден сакъ болугъуз, вёре!» – дей бола.

Бир гезик: «Апай, гишини югени нечик бола? Югени атлагъа салмаймы?» – деп сорадым.

– Югениге тутулса, адамны да, она шойлай, атны йимик югенинден тутуп, кьайда суйсе элте, сыртына мине, суйсе, сабангъа еге, – дей анабыз.

– Егедир? Ким еге?

– Ким егегендир, юген салгъан гиши...

Апайымны сёзлери магъа сонг-сонг англашылды.

Айтайымы нечик болду.

– Бар яшым, тирмен айланами билип гел, бираз гъабижайым бар, – деди анам.

Ёлда магъа бизин авуллу Баммат ёлукъду. Ону кьолтугъунда гиччи балта, тешиклерин ачп-ябып кюйге гелтиреген акъ темирлери булангъы тюкен зурнайы бар эди.

– Гишиге айтмасанг, бир зат айтажакъ эдим, – деди ол, эки якъгъа сакъ къарай туруп.

– Айт, не затдыр?

– Биревге де айтмасмысан? – дей ол, шыбышлап.

– Биревге де!

– Гьасантёбеде бир тюкю уя гёргенмен. Тешигини алдына барып, зурнайымны сокъсам, эки баласы бар, чабып чыгъа. Муна шулай, алдыма гелип, тынглай! Бир арив затлар, къарама суюе бусанг, тюш артыма, – деп, Баммат юрой башлады.

– Тирменге къарама йиберген, – дедим.

– Тирменни ягъындан муна буссагъат гелдим, авазы ёкъ, – деди Баммат.

Инандым. Зурнай сокъгъанда чыгъагъан тюкю балаланы гёрмеге ким суймей.

– Барабыз, барабыз, Гьасантөбеден оьтюп, бир бетге чыкьдыкь. Бетден Баммат сибирткиге тобургьу гесе башлады.

– Къайда тюлкую балалар? Алдатдынгмы?! – деп кьычырдым. Огъар мени ачувум да чыкьды, хатирим де къалды.

– Ха-ха-ха! Сены башынг осал ишлей. Магъа ёлдаш тарыкь эди. Къыр жанлар музыкагъа онча гьасирет тюгюлюню билмеймисен, гиччи яшмысан! – деп, Баммат дагъы да магъа айып этип къутулду.

– Гъай ялгъанчы! – деп, мен ону еринде кьоюп гетдим.

Инныр майдангъа етишгенде, яшлар топ ойнап тура эди. Мен, олагъа кьарамай, оьтюп бараман.

– Гъей Акай, гел, бирев етишмей! – деп кьычырды олар.

– Гелмеймен, барагъан ерим бар, – деп, кьол да силлеген эдим.

– Я, токьта, капитан болуп гел дейбиз, сен не дейсен, капитан болма суймеймисен? – деди яшлар, биринден-бири алып.

«Бир сама магъа капитан болмагъа ярамаймы» деп ойлашып, иннемей рази болуп къалдым шонда.

... Топ ойнай туруп, тирменни унутуп да къалгъанман. Уьйге гелдим. Апайым тепсиге янгы гьалтама чыгъара тура эди.

– Къайдасан? Бардынгмы тирменге? – деди ол.

– А-а-а... авазы эшитилмей, – дедим.

– Гьы, жувун гьали, авазы эшитилмейген тирменни гьалтамасы нечик бола экен? – деп, апайым бурулуп магъа кьарады.

Мен гишини югенине тутулгъан заманны ичинде анам тирмен тартып да гелген болгъан экен.

ИГИТ БАТЫР

Азим булан Батыр бюрлюген чөплемеге чыкьгъанлар. Чөплей-чөплей кепленип, юрт ягъадагъы агъачлыкьгъа гирип гетгенлер.

Азим ёлдашын сынама суюп сорагъан:

– Батыр, сен бөрюлерден кьоркьа мысан? Батыр буса төшюне де кьагъып макътангъан:

– Мен неге кьоркьайым булардан, таякь булан башына уруп оьлтюрмейменми! Булар булай хабарлай туруп бир аз ичге гиргенлер. Агъачлыкьны ичи тыгъыс тереклерден толгъангъа гөре, гюн де гөрюнмей кьап-кьарангы ймик. Аякь тюплерде бутакьлар, япыракьлар ва халталар, шаркь-шуркь, хаш-хуш этелер.

Шу арада Батыр дөрт де янын тергеп, Азимге багъып кьарай, сонг

къагъып ону билегинден тута. Дагъы да Азим Батыргъа сорай:

– Къоркъамысан? Батыр игит чи, ол олай тез мюкюр болмагъа уяла:

– Неден къоркъайым мен? Мен гиччи яш чы тюгюлмен, бу ерде Азим бирден эки ялгъандан:

– Бёрю! – деп кычырып йиберди. Батыр къоркъгъанлыгъыны гючюнден адап: – Ажай, – деп олтуруп къала.

Азим муну мысгъыллап кюлеген сонг:

– Гъей-гъей сени я, игит Батыр дейген сен экенсен, – дей.

Савлукъну къайдалары

Юхудан тургъандокъ терезени форточкасын (гъава гийиреген гиччи гёзюн) ач. Уйге таза гъава гийир. Гъар заман таза ва янгы гъава булан тыныш алагъан кюй этме герек.

Тазалыкъ савлукъ учун юкдюр. Тез-тез гъамамгъа бар. Ич опуракъларынгни алышдыр. Эртен жувунагъанда сапун булан къолларынгни, бетингни, щетка булан тишлерингни жув ва сув алып, авзунгу чай. Гъар заман ашны алдында къолларынгни, ятгъынча алдын аякъларынгни жув.

Гъар гюн эртен жувунагъанда къаркъарангны гъар санын сувукъ сув булан

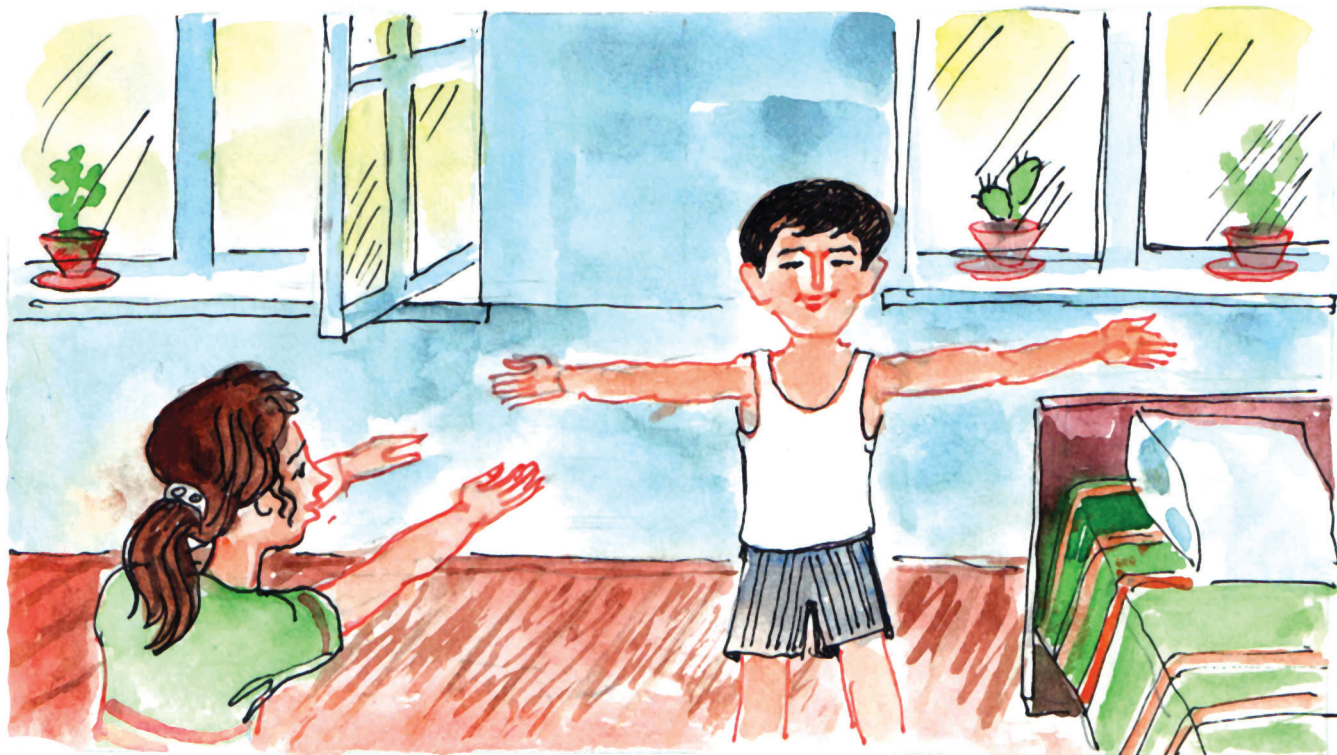
сыйпап, жувмагъа уйрен, сонг явлукъ булан сибир.

Къаркъарангны жувгъанча алдын бир нече гимнастика гъаракатлар эт: олтурув, къаркъараны бюгюв ва олай озгелери.

Ашайгъанда аста аша. Этли ашны кёп ашама. Яшылчаланы кёп аша. Экмек, май аша, сют ич.

Бу ашларда къаркъараны савлукъуна инг герекли витамин деген зат бола.

Ашны бир вакътиде, бир сагъатларда ашавгъа уйрен. Булай этсе санлар белгили бир низамгъа, ашны яхшы ишлетивге уйрене. Ашны яхшы чайнап ют.

АРСЛАН ВА ТЮЛКЮ

Масал

Арслан къарт болуп, объуне азыкъгъа гъав тутмакъдан ажиз болгъан. Муна энни ол гъилла булан яшамагъа суйген: анакъгъа гирген де, авруйгъан болуп ятгъан. Къыр гъайванлар да арсланны гърмеге геле башлагъан. Тек булардан бири де гери къайтып гелмей болгъан. Арслан гелгенгелгенин, къагъып тутуп, ашай тургъан. Бир гюн тюлкю муну гърмеге деп гелгенде къапу авузда туруп арсландан шулай сорай:

– Нечик яшайсан? Арслан айта:

– Яман. Сен неге бир айланып мени яныма багъып чыкъмайсан? Гелгенде де ариде турасан.

Тюлкю айта:

– Гъызлагъа къарап гърюп турман. Сени янынга сени гърмеге кеплер гелген амма олардан къайтып чыкъгъаны бир де гърюнмей.

Билигиз!

Арандагъы акъ атлар

Оюн

Бош заманларыбызда биз бир нече ёлдаш жыйылып ойнамагъа чыгъабыз. Бизин бирге ойнайгъан тюрлю оюнларыбыз бола. Булардан бирлери: ярыш, этек-топ, къачар-топ, чонкъ-топ, жымчыкъ ва гъали артагъы «къынкъылыч» деген оюнлар. Шо оюнлардан «къынкъылыч» деген оюнну учителибиз де ушата. Ол оюн шулай ойнала:

Ойнамакъ учун ёлдашлар бир хыйлы болмагъа тарыкъ. Бу заманда оюн бир аз багъыйлы чыгъа. Ойнайгъанлар экиге бёлюнелер, эки якъ болалар.

Бири-бирини къолларын тутуп, он-он беш абат узакълыкъда эки де якъ къаршы-къаршыгъа тизилелер.

Бир якъдагъылар оюнну алда башлай ва арасындан бириси шулай къычыра:

– Къынкъылыч!

Къаршы якъдагъылардан бириси жавап бере:

– Къурдан, сувдан абатланып чыкъ!

– Бизден сизге ким герек?

– ... герек!

Аты айтылгъан ёлдашны олагъа къаршы йиберелер.

Ол бары гючю булан чабып геле. Къол-къолгъа тутушуп турагъанлардан бирисини къолуна бир ургъанда, ол бириси ёлдашындан айырмагъа къаст эте.

Бажарса ону озюнню ягъына алып къайта. Бажармаса, озю де ол якъда къала.

Мен БЁРЮМЕН

Авлакъланы гёк чепгенли эримен,
Халкъны инжитеген олай бёрюмен.
Гюндюз юхлап, гечелер къыдыраман,
Къырда къалгъан туварны сыдыраман.
Къой сиривню гёрсем гъавлап чабаман,
Къойчу къойса, бар да къойну хабаман,
Къотан артдан тешип къойлар аламан,
Къойчу итлеге уллу къоркъув саламан.
Чыгъып къачып озъюмню къутгъараман,
Яшынмагъа агъачлыкъгъа бараман,
Авлакъланы эркин озген эримен,
Къойчуланы баш душманы бёрюмен.

Мен АЮВМАН

Мен аювман орманларда яшайгъан,
Агъач емишлени гъавлап ашайгъан,
Къой сиривден сайлап къойлар аламан,
Къойчулагъа гъарай къувун саламан.
Къойчу итлер чапса, мен яралайман,
Тишим-тырнагъым буланы паралайман,
Къар явгъан сонг анагъымда яшайман,
Язбаш гелгенче юхугъа батаман.
Язбашда мен юхумдан уянаман,
Тавгъа-ташгъа къарап мен къуванаман.

Үён

Гёбелекден айлангъан,
Бир жура хуртлар да бар,
Къапустагъа айрокъда,
Уллу душманлар булар.

Ажырыкълар, оьленлер,
Халталар да, къайдасыз,
Оьсюмлюкге зараллы,
Бек битеген пайдасыз.

Картоп, къапуста, хыяр,
Бадиржан башгъалары,
Чёбюн алгъанны сую,
Оьсюмлюклени бары.

Бав, бакъча, пастанлыкъны,
Чёплер де къоймай оьсме.
Шону учун биз де чыкъдыкъ,
Барын тазалап гесме.

Школа баву булан,
Бир якъдан гьаллашмагъа.
Озокъда биз къоймасбыз,
Чёп-чёпюре басмагъа.

Оъзденлик

Гийимим бийли,
Акъ ат буланман,
Атым белгили
Оъзден уланман.
Артымда – бавум,
Алдымда – къалам.
Гъар ёлукъгъангъа
Беремен салам.
Гъар не ишни де
Оъзюм танглайман,
Гёзел къушланы
Тилин англайман.
Арив безенген
Гюллерден ер де,
Шулай айбатлыкъ
Болмагъан бир де.
Сююнч гъислени
Басылта яз ел.
Гёнгюмде – сююв,
Оюмда – гёзел.
Сююнч гъислерден
Тыгъылгъан тёшюм,
Илинген шалдай
Йыртылды... тюшюм...

ШАТМАН ЙЫР

Хизри Батыргишев,
композитор

Магьаммат Атабаев,
Дагъыстанны халкъ шапры

Allegretto.

Ф-но

С.

А.

Ф-но

Соло

Ф-но

Соло

Ф-но

Соло

Ф-но

Соло

Ф-но

Шат-ман шат-ман, шат-ман шат-ман

шат-ман дейлер шатмангъейлернегемунчашатманшат тавлар баргъа бавларбаргъа

къушлар баргъа шат-ман шат! шат-сан-дей-лер, шат-ман гъей-лер

не-ге мун-ча шат-ман шат ай-ла-нам-да а-лай -а-риз

яш - лар бар -гъа шат-ман, шат.

С. шат-ман, шат-ман, шат-ман, шат-ман.

А.

Р-но

С. шат-ман, шат-ман, шат-ман, шат-ман.

А.

Р-но

С. шат-ман, шат-ман. шат-ман.

А.

Р-но

Голос

ва-я не-че оеш та-рыкъ. оеш та-рыкъ. А

Р-но

Шатсан, гьейлер, шатман, гьейлер,
Неге мунча шатман, шат?
Тавлар баргъа, бавлар баргъа,
Къушлар баргъа шатман, шат!

Шатсан, дейлер, шатман, гьейлер,
Неге мунча шатман, шат?
Айланамда алай арив
Яшлар баргъа шатман, шат!

Шатман, шатман, шатман, шатман.
Шатсан дейлер, шатман, гьейлер,
Неге мунча шатман шат,
Юртум баргъа, элим баргъа.
Халкъым баргъа, шатман, шат!

Шатсан, дейлер, шатман, гьейлер,
Неге мунча шатман шат?
Шат элимде шат болмагъа,
Гъакъым баргъа, шатман, шат.
Шатман шатман, шатман, шатман!
Шатсан дейлер, шатман, гьейлер,
Неге мунча шатман, шат!
Айланамда алай арив
Язым баргъа шатман, шат!

Шатсан, дейлер, шатман, гьейлер,
Неге мунча, шатман, шат?
Яхшы кюйде йырламагъа
Гъазым баргъа шатман, шат!

Кроссвордлар

Йылны заманлары

Солдан онггъа:
3 – табиат
жанланагъан заман:

Оьрден тьупге:
1 – емишлер,
ашлыкълар бишеген
заман:
2 – лап сувукъ заман:
3 – лап исси заман.

Дюнъяны якълары

Солдан онггъа:
1 – гюн чыгъагъан
якъл,
3 – исси якъл

Оьрден тьупге:
1 – гюн чыгъагъан
якългъа къларшы якъл;
2 – гюн чыгъагъан
якългъа къларшы якъл;
2 – исси якългъа
къларшы якъл.

Жуманы гюнлери Кълумукъ тилде яз.

Солдан онггъа
3 – пятница;
5 – среда;
6 – суббота;
7 – воскресенье;

Оьрден тьупге:
1 – четверг;
2 – понедельник;
4 – вторник

Абдулкерим Сайитов
тизген.

КЪУМУКЪ ЯШЛАНЫ ФОЛЬКЛОРУНДАН

Жилевлер

Къызлар озенде киринегенде,
къолларын тутуп, дегерек болуп, шу
такъмакъны айтып, сувгъа чомулуп
йибере:

Сув челек, сув челек,
Сувну ичинде гёбелек,
Гёбелекни тутайыкъ,
Сув челекге атайыкъ.

Янгур явагъанла, сююнюп яш-
лар къапу алгъа чыгъа:

Янгур, яв янгур, яв,
Исси пилав, сари яв, – дей.

Гюн бир чыгъып, бир де булут-
ланы артына яшынагъан заманда
яшлар шулай айта

Гюн, чыкъ. Гюн, чыкъ,
Арив къызынгны алып чыкъ,
Эрши къызынгны
Эшик артгъа салып чыкъ!

Гиччи яшлар киринип, озен-
ден чыгъып, сув опуракъларын
гюнге тутуп, тез къуругъанны
сююп:

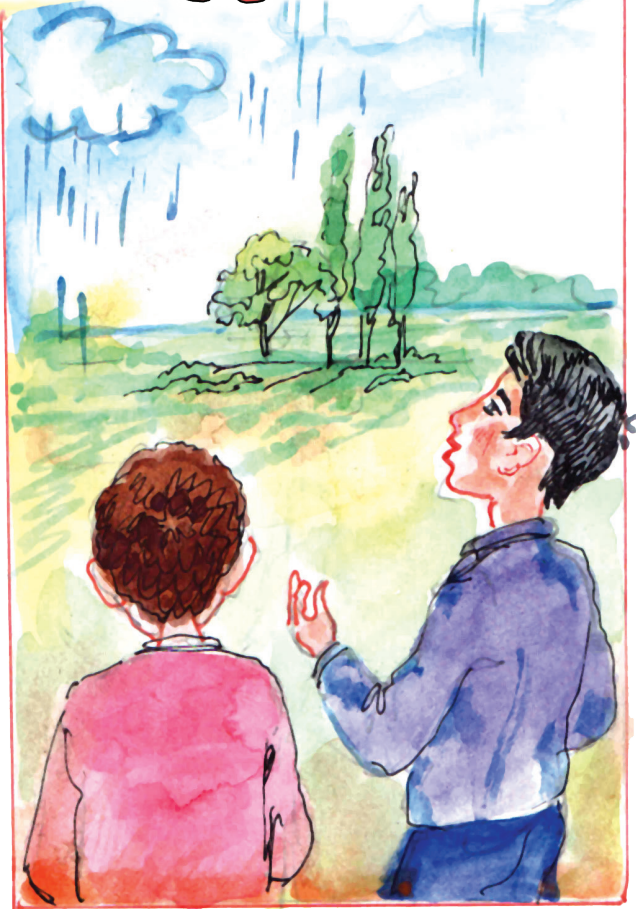
Меники тез къурусун,
Шайтанныки чирисин, – деп
айта.

Майдан ерге от да ягъып яш-
лар шат авазлар булан отну дёрт де
ягъындан айлана туруп, тютюнге:

Магъа гелме, шайтангъа бар,
Шайтанны кёп малы бар,
Шайтан сагъа аш берир,
Башынга урма таш берир, – деп
йырлай.

Къайырны ичине бир къолун
сугъуп, бириси къолу булан ону
уъстюне ура туруп:

Кёпюр бол, кёпюр бол,
Аш да, бишлакъ да бермен,
Кёпюр бол, – дей.

Айтывлар, аталар сёзлери

Айрылгъан эл азар, къошулгъан эл озар.
Ата баласы болма, эл баласы бол.
Бирлик булан эл яшнар
Олтуруп юхла, эретуруп аша, – элингде яша.
Ят ерни язы да сувукъ
Бирлик болмаса, тирлик болмас.

Ата, ана

Абурлу болма суйсенг, атанг-анангны абурла.
Атангдан артыкъ бил, тек артындан юрю.
Атанг булан макътанма, атынг булан макътан.
Ат туягъан тай басар.
Анасына ошар баласы, экмегине ошар къалачы.
Абай ургъан авуртмас.

АЯВЛУ БАЛАЛАР, КЪАЙТАНМАС КЪАРЧЫГЪАЛАР!

Гелигиз таныш болайыкъ.

Мен чагъы сексен бешге абат алгъан тамазаман. Алимлени, язывчуланы, шаирлени юрту, Салатавну этегинде ерлешген бырынгъы тебенкъазанышлыман.

Мени яшларым, яшларымны яшлары да мактапгъа юрюй.

Касбум – журналист. «Ёлдаш» газетде кёп йыллар загъмат тёкдюм. Басмадан чыкыгъан китапларым да бар.

Бугюн мен, сырдашларым, сизин булан къумукъ айтывланы маъналарыны айланасында лакъыр башлама сюемен. Ушатып сесленсегиз, иншаллагъ, узатарбыз.

Башлап айтывланы гъакъында къысгъаракъ сёз башлайым.

Айтыв, демек, аталарыбыз яшавунда сынагъан, олар да озлени аталарындан эшитген (шолойлыкъда асрулар боюнда наслудан наслугъа насигъат гысапда бериле гелеген), токъташгъан, мекенлешген сёз булан бериле гелеген дарс демек бола.

Шолардан кёбюсю, озокъда, яш наслу пайдаланма, олардан озлени авлетлерине де етишдирмеге тийишли жавгъар сёзлер бар.

Олар татли тили, къурулушу, милли маданиятны халкъ авуз яратывчулугъуну – фольлорну аслу бёлюгю.

Айтывланы «Аталар сёзлер», «Чечеген ёммакълар», «Киритлемелер» деген журналары да бар.

Айтывланы анавун (туврасын) айттып, манавун тилни тюрюнде къоюп, къыя маънада берилегенлери де ёлугъа.

Яни, къызым, сен озюбюзсен, хатиринг къалмас, гелин башгъа агълюден гелген ят адам, хатири къалма ярамай деп туврасын, тилини тюрюндегин къызына айта.

Гъали энни мурадымны тошлайым.

– Мурадым не эди хари?

Билдинг, балам, мурадым оърде озлени гъакъында алгъыш сёзлер айтгъан айтывланы маънасын чечмек эди.

Тек, ювугъум, алимлер къумукъ айтывланы жыягъаны эки юз йыллар да бола. Жыйылгъанлары 25 мингден де артыкъ. Дейгеним, шоланы барысын да къуршамагъа бажарылмас.

Аталар сёзюнде алтын бар деп айтыла. Шо алтынгъа ес болмагъа сюйсенг, къурдашым, ана къумукъ тилингни билмеге къаст эт.

Айтыв: «Охув – билим булагъы, билим – оъмюр чырагъы».

Демек, охувсуз билим болмас. «Билим сатылмай – охуп табула» деп негъакъ айтылмай. Билим алсанг, савлай оъмюрюнг ярыкъ болур. Тюзевлю, берекетли, насипли болур. Эл арада абурунг болур.

Бу йыл озю тувгъанлы 150 йыл тамланагъан машгъур алимибиз тебенкъазанышлы Абусупьян Акаев озюню «Ана тилинден балагъа» деген шиърусунда булай язгъан:

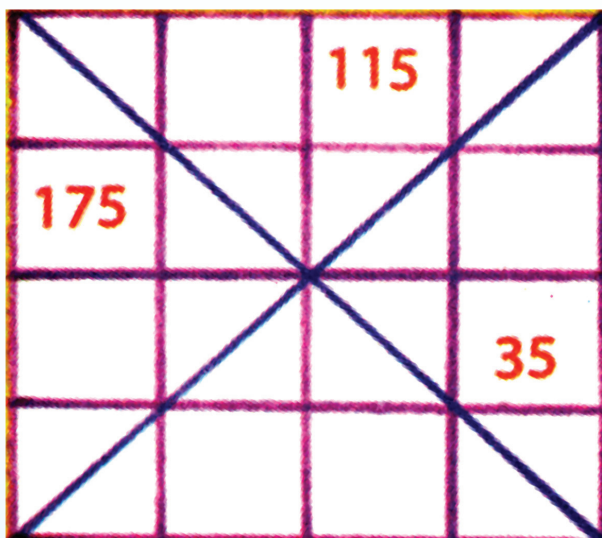
Ананг сююнгюр, балам,
Ал чы къолунга къалам,
Сукълансын сагъа алам,
Мактапгъа бар, мактапгъа!

Мактап илму булагъы,
Талайсызлар йырагъы,
Янсын миллет чырагъы,
Мактапгъа бар, мактапгъа!

Далгъат Алкъылычев

Давамы бар.

Тамаша Квадрат

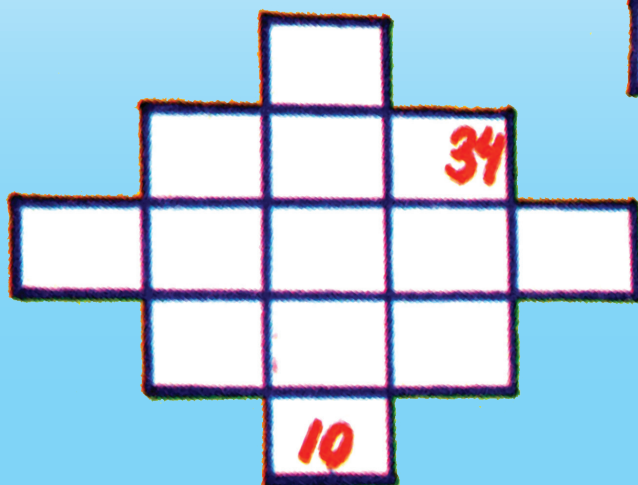
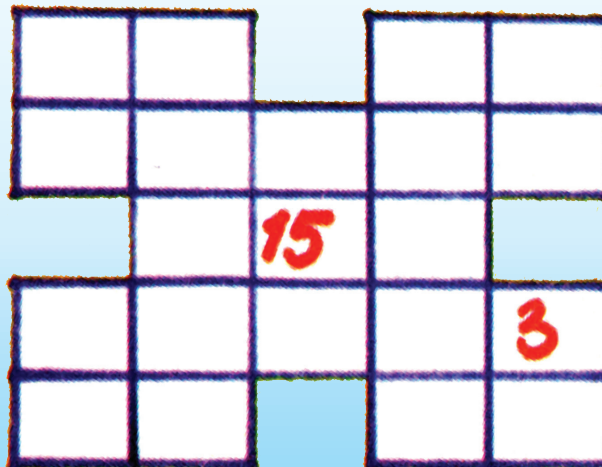
ЖАМЫ – 500

205-ге ерли санавлар салыгъыз. Салгъан санавларыгъыз 5 – ге пайланма герек. Эки бир йимик санав салмагъыз.

*Тизген Жамила Тагъирова,
9 клас. Жавангент.*

ЖАМЫ-60

Оьрден тюпге, солдан онггъа, мююшлерден мююшлеге.

ЖАМЫ-77

*Тизген Залимхан Салахбеков,
Оьркъазаныш.*

Эмчи ТАБИАТ!

Саричечек

(Зверобой)

Сари чечек ёлланы ягъаларында, уьл-кю араларда, отлавлукъларда ёлугъа. Оьсюмлюкню терегини бийиклиги 50-60 сантиметр бола. Обутакъланып овсе. Яйны айларында чечек ачып тура.

Дарман гъисапда чечек ачгъан вакътинде къоллана. Чечеклери булан бирче саричечекни оьр янын гесип ала, ел тиеген, тек гюнню шавлалары ёкъ ерде къурута.

Саричечекни япыракъларында, чечеклеринде аскорбин кислота, эфир май ва башгъа кислотлар бола.

Сари чечекден гъазирленген дарманлар адамны ашкъазанында, ичеклеринде болагъан аврувланы сав этивню болжалын къысгъартмакъ учун къоллана. Сари чечек къайнагъан сувну сызлавукъланы, адамны санларыны бишген ерлерин сав этмек учун да къоллай. Тамагъы авруйгъанлагъа да саричечек къайнагъан сувну ичме буюра. Саричечекни майы яраланы сав болувун чалтлашдыра.

«Сари чечек токъсан тогъуз аврувгъа дарман» деп айтыв бар.

Сари чечекни башгъа тюрлю дарман отлар булан бирче де къоллай. Шолай гъазирленген дарманлар булан ашкъазанда, ичеклерде, бавурда, уьфюрюкде болагъан аврувланы сав этме бола.

БАСИРНИ БИРИНЧИ „БЕШИ“

(Яшлар учун хабар)

– Заманны бошуна йибермей, тергев иш язмага гъазир болайыкъ гъали, яшлар, – дей туруп, Патимат Сулеймановна танапусну вакътисинде алгъасап класгъа гирип, тахтагъа язывлар этмеге башлады. Дёртюнчю класны охувчулары, шогъар бирибиз де тамаша болмадыкъ дарсда тарыкъ болажакъ алатланы да чыгъарып алдына салып, тез-тез гъар ким объюнью ерин табып олтурдукъ. Неге тюгюл, итнигюн математикадан тергев иш оьтгерилежеги гъакъда муаллим бизге айтагъаны бир нече гюн де бола эди.

– Биз оьтген дарсларда да масъаланы чечеген, гъисап этилеген къайдаланы кёп керенлер такрарлап беклешдиргенбиз. Гъали буса сизге шоланы барысын да эсге алып, тергев ишни язып бермек къала, – деп, ол дарсгъа зенг къагъылыгъандокъ яшланы тептерлерин уьлешмеге гиришди.

– Тергев ишни вакътисинде чечилежек масъалалар ва жамы чыгъарылажакъ мисаллар сиз, яшлар, олтурагъан ерлеге гёре эки гюпге бёлюнюп берилген. Дарсгъа гёрсетилген заман билинмейген кюйде чалт битип къала. Шо саялы гъар кимге бир мюгълетни де тас этмейли, асувлу къоллап, объюнью гъаракатын болдурмагъа тюше, – деп, гъар заманда йимик айтмагъа да унутмады. – Мисалланы жамын чыгъарып, масъалаланы чечип битген сонг да, вёрегиз, яшлар, шоланы тергемей де къоймагъыз, – деп де къошду.

Муаллимни шо буварывларындан сонг яшлар язмагъа урунгъанда да, ону алдында – биринчи партада олтургъан, математика дарс бир де болмаса да къайырмайгъан, тергев иш оьтгерилегенге гёнгу бузулуп турагъан Басир яшлардан кёмек гёзлеп, гъар кимге бир гёз урмагъа башлады. Не этсин дагъы, ягъында олтурагъан Райсанатдан да ол гёчюрмеге болмай. Эшилген къалын сари чачын къолу булан заманда бир ойната, лепекесин тюзлей туруп, къарышып язып турагъан оьтгюр гъакъыллы бу къызъяш жамын чыгъарагъан мисаллар ва чечеген масъалалар онукинден бютюнлей башгъа. Артгъа бурулуп къарамакъдан да пайда ёкъ. Алдагъы гюнлерде ол мактапгъа алып гелген тобун оьзюне ойнамагъа бермеген Гъамит артгъа багъып урлап-урлап къарайгъан Басирден ачувлу кюйде сол къолу булан тептерин яшырып, онг къолу булан басып яза, шыбышлай, къайтып язмагъа да башлай. Кюйге къарагъанда, ол савнавланы къошуп, шоланы бир-биринден тайдырып, оюнда жамын чыгъарагъангъа ошай.

Тюзю, Басир де мисалланы жамын чыгъарып болмай да къалмай. Тек ол масъалаланы чечегенде кёп инжине. Патимат Сулеймановна айтагъан кюйде, бир аз къаст этип йиберсе, булай алгъанда, Басир англавсуз яш тюгюл. Ол гъисап этивню, масъалаланы чечивню къайдаларын уьренивге жавапсыз янашып, ялагъайлыкъ эте. Яшланы язывларына гёз къарата туруп, сыдыраланы арасындан юрюп айланагъанда да гъали буссагъатда да муаллим оьзю Басирни гъакъында тюз ойлашагъанын гёрюп тура. Дарсны ортасына етишип тура буса да, оьтген заманны ичинде ол алдына ачылып салынгъан тептерине гъыз тартып бир санав сама да язмай тюкътаягъан. Тахтаны толтуруп язылгъан мисалланы ва масъалаланы ичинден такрарлап бир токътавуз къайтып-къайтып охуй. Артда да муаллим ачып къойгъан охувчу яшлар алгъан къыйматлар салынагъан журналда оьзюню атыны туврасындагъы

челтирлердеги «уьчлеге» гёз къаратып, гъатта шоланы санап да алды:

– Бир, эки, уьч, дёрт, беш, алты, етти... Бир «дёртюм», не де бир «бешим» сама ёкъ хари, «экилерим» ёкъ экени де яхшы чы – деп, ол башын хашып йиберди. «Сагъа салынгъан шо «уьчлер» барысы да авмагъа къарап тура. Алатолпан ел чыгъып йиберсе, шолар барысы да бирче бирден учуп да гетежек эди», – деп де оьзюне муаллим кёп айтагъаны да эсине гелди. – Кагъыздагъы язывланы гючлю ел учуруп, алып гетмеге нечик бола экен?! – деп де ойлашды. Шо журналда ариде муаллим тахтада язывлар этген сонг ашалап гиччи болуп къалгъан бор гесекни ва бугюн дарслагъа гелмеген яшланы тептерлерини ягъына Патимат Сулеймановна ачып салгъан китапгъа да Басирни гёзю илинди. Буссагъатгъы вакътиде шо тап оьзюне тарыкълы китап! Шонда тергев ишни вакътисинде оьзю жамын чыгъармагъа тюшеген мисаллар, чечмеге тарыкълы масъалалар бир ягъадан барысы да берилген! Гъарисини тьбюне гъатта масъалаланы чечмеге тюшеген къайдалары, мисалланы жамын чыгъарагъан гезиги англашылагъан кюйде уллу этилип язылгъан. Гёчюрюп алмагъа онгайлы кюйде алай арив гёрюнюп тура! Басир де гёчюрмей къояжакъмы дагъы?! Гертисин айтгъанда, ол бираз замангъа не этегенин билмей: «Гёчюрейими экен яда гёчюрмей къояйымы экен?» – деп, экиянсыллы болуп да турду. Артда да кёп ойлашып турмайлы, бир санавну да къоймагъан кюйде созулуп созулуп китапгъа къарай туруп, чалт-чалт гёчюрюп алып, Басир тергев ишни толу кюйде кютюп битди.

Дарсни ахырында, зенг къагъылгъанда, Патимат Сулеймановна тептерлени къайтып жыймагъа башлагъанда:

– Яшлар, олтургъан еригизден тептерлени ардан алгъа багъып берип узатыгъыз, – деди. Шо заман Басир де башгъа яшлар булан бирче тептерин муаллимни къолуна тапшурду.

Ол шогъар бек сююндю. Бир башлап оьзю гёчюрегенин муаллими эс этмегенге, сонг да башгъа яшлардан артда къалмай тергев ишни язып етишгенге сююндю. Уьйге гелип, авур темир къапуну ачып, Басир абзаргъа гиргендокъ, шо сююнчюн гъатта чарлакъны тьбюндеги тахтиде олтуруп газет охуп турагъан уллатасындан яшырмагъа болмай огъар:

– Атайым, бугюн мен математикадан оьтгерилген тергев ишден «беш» алдым, – деп билдирди.

– Кёп яхшы, балам, къутлайман, – деп, уллатасы ону къучагъына сыйындырды да: – А яш, сизге муаллим бугюн оьтгерилген тергев ишни къыйматын да айтмагъандыр чы? – деп де сорап, гёзелдириклерин де чечип, огъар шекли кюйде къарады.

– Айтмагъан, ол шоланы гъали де тергеп де битмегендир, тек мен «беш» алгъанымны билемен. «Беш» алгъанман, «беш!» – деп, Басир кавланып, онг къолуну баш бармагъын оьрге чюйдю.

– Муаллим айтмагъан сонг, сен «беш» алгъанынгны нечик билдинг дагъы? – деп, мыйыкъларын бура туруп, уллатасы Басирге бирдагъы да сорагъанда, ол тергев ишни башдан-аякъ гёчюрюп алгъанына мюкюр болду:

– Тергев ишни вакътисинде чечмеге тарыкълы бары да масъалаланы ва жамын чыгъармагъа тюшеген мисалланы муаллим ачып къойгъан китапдан гёчюрюп алдым. Ол яшланы язывларын тергеп, сыдыра алардан юрюп айланагъан вакътиде яшыртгъынлап бир янгылыш да этмейли гёчюрюп алып, дарс битгенчече етишип къалдым, атайым.

Басирни шо сёзлерин эшитгенде, ону атайы гъалек болуп талчыкъды:

– Негер сююнесен, сен Басир балам?! Сююнмеге сагъа бир де себеп ёкъ, Басир. Сен муаллимни тьгюл, балам, бугюн бир башлап оьзюнгню алдатгъансан, – деп, Басирни теренден ойлашмагъа борчлу этди...

Артындагы гюн Патимат Сулеймановна дарсгъа гелгендокъ, гъар ким тергев ишде алгъан кыйматланы айтмагъа башлады. Ол бир башлап яшлар тергев ишни кютювге бек жаваплы кюйде янашгъаны гъакъда эсгерди:

– Сиз, яшлар, яхшы билимлеригиз булан барыгъыз да бир йимик мени сюндюрдююз. Басир буса мени айрыча сюндюрдю. Ол тергев ишде берилген бары да масъалаланы чечген, мисалланы янгылышмай жамын чыгъаргъан. Бола экенсен суйсенг, Басир, – дей туруп, огъар алда йимик тюгюл, бир башгъача къравун бакъдырды.

Муаллими сыйлеп битгинчеге токтап, Басир олтургъан еринден атылып туруп:

– Патимат Сулеймановна, мен... мен... тергев ишни гечюрюп алгъан эдим, – дегенде буса, муаллими булан бирче класда олтургъан яшлар шып болуп, огъар тынглап токътады. Басир де уяла-къызара туруп, оъзю тергев ишни нечик гечюргени гъакъда текмей-чачмай айтды. Китаптагы бары масъалаланы чечмеге де, мисалланы жамын чыгъармагъа да уйренежекге де сёз берди.

Щондан сонг муаллими ону янына гелип:

– Сен тергев ишни гечюргенингни гъакъында айтып болгъанынг да кеп яхшы, Басир. Шо да, яшлар, къоччакълыкъны бир белгиси деп айтмагъа ярай. Гележекде сен лап яхшы кыйматлар алып охужакъгъа инанаман, – деп ону башын да сыйпап:

– Бугюн буса мен сагъа къатты «беш» саламан. Тизив билиминг учун тюгюл, сен ишни болгъан кююнде яшырмай айтмагъа болгъанынг саялы, – деп де къошду.

Шолай Басир математика дарсдан оъзюню биринчи «бешин» къазанды.

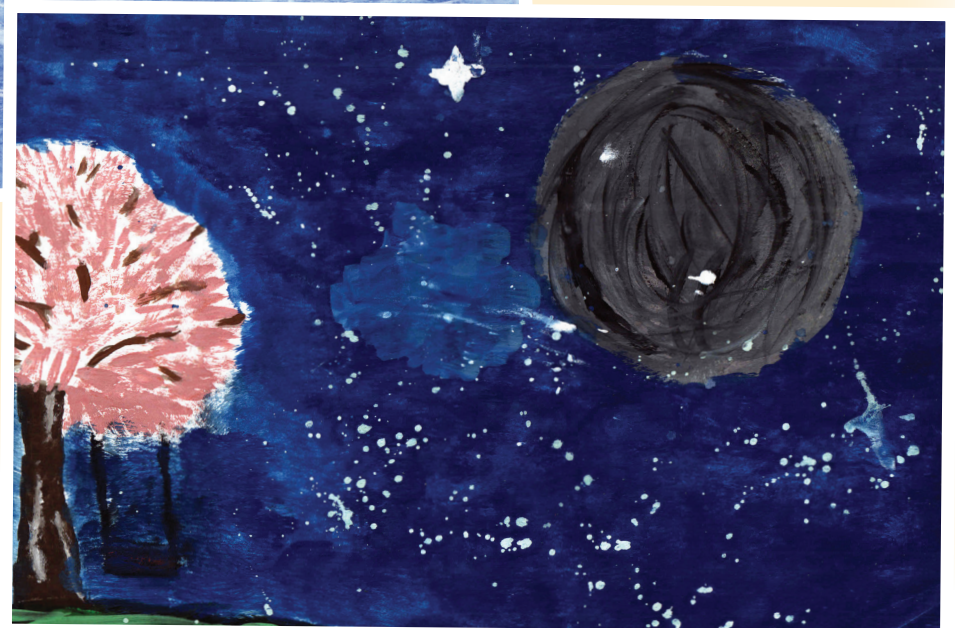

АЛАМАТНЫ АЛАМЫНДА

*Абдуллаев Ибрагым,
Магъачкъала. Лицей № 8.*

Къызъашланы оюнлары

Кёрюк оюн

Кёп къызлар бола. Оланы бири анасы бола, бириси буса «алма гелгени» бола. Къызлар бирини артына бири чончайып тизиле. «Алма гелгени» олтургъанланы биринчисине сорай:

- Ананг къайда?
- Кёрюкде.
- Кёрюк, кёрюк оюлсун,

Хунца төшекде ятсын.

Бар шо ананга гел дегин.

Барып о къыз анасын гелтиргенде алма гелген: «Бир къызынгны бер», – дей. Анасы бир къызыны тургъуза, дегерек айландыра. Бек айландырып тебере. Къыз къача. «Алма гелгени» ону артындан чаба. Тутса, оьзюне ала, тутмаса, къыз гелип ерине олтура.

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

4/2022

июль – август

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор

М.М. Ахмедов

Редколлегия:

Ш. Алишева (ред. выпуска)

П. Абдуллаева

А. Абдуллатипов

С. Мамаева

Художественный редактор З. Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера М. Муталлибов

Формат 60x84 1/8.

Бумага офсетная.

Уч. изд. л. 3,02.

Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 28.07.2022 г.

Тираж 837 экз.

Заказ № 1258.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,

на полугодие – ПМ963.

Цена свободная.